

Тетяна Осташко

Документи українських архівів у США про формування і розвиток гетьманського руху у 1919–1931 рр.

Проаналізовано документальні джерела з історії українського консервативного руху 1919–1931 рр., які зберігаються в архівних колекціях установ, створених еміграцією на теренах Сполучених Штатів Америки.

Проанализировано документальные источники по истории украинского консервативного движения 1919–1931 гг., которые хранятся в архивных коллекциях учреждений, созданных эмиграцией в Соединенных Штатах Америки.

The article provides analysis documentary sources on history of Ukrainian Conservative Movement in 1919–1931, stored in archival collections of institutions created by emigration activists on the territory of the United States.

Невдачі Директорії УНР у галузі державного будівництва, поразки на воєнних фронтах активізували діяльність супротивників уенерівської політичної системи. Посилення українського консервативного руху на початку 1920-х рр. як суспільно-політичного явища продемонструвало потребу подальшої розробки ідеології цього руху. Цей процес був пов'язаний насамперед з ім'ям відомого історика, політика, мислителя В'ячеслава Липинського. Аналізуючи крах спроб Директорії УНР утвердити українську державність, він однією з її головних причин вважав відсутність чіткої концепції побудови держави («ідея держави була неясна і туманна»), а також «брак єдності між нашими провідниками». Останнє, на його думку, могло знову стати на перешкоді відродженню української державності в нових, більш сприятливих для України політичних умовах: «І всякий повинен знати, що така сварка і брак єдності погубить нас знов, як настане наше слідуюче політичне Різдво. Як же зробити, щоб оцієї сварки і роз'єднання не було? Ось питання, над яким ми

повинні думати повсякчас»¹. В. Липинський не сумнівався, що сприятливі умови для створення української незалежної держави виникнуть у недалекій перспективі. Спираючись значною мірою на практичний досвід Української Держави П. Скоропадського, В. Липинський розробляє теорію спадкової трудової монархії в Україні. Він уважав, що саме інститут монарха надасть будівництву держави і викристалізації нації легітимності, і лише він спроможний обмежити сваволлю провідників, оскільки монарх був, за його словами, «одним єдиним для цілої нації Головою національної держави, символізуючого собою повагу, силу, єдність і неподільність цілої Української Нації»².

Попри те, що українські консервативні організації займали провідне місце серед політичної еміграції українців у Німеччині, а також Сполучених Штатах Америки і Канаді, де на гетьманські позиції перейшли масові військово-спортивні товариства «Січ», документи гетьманського руху досі залишаються terra incognita в українській історії. Можливість їх вивчення вкрай обмежені, більшість з них зберігаються поза межами України, насамперед у США і Канаді, де у повоєнний час були створені найбільші архівні колекції української діаспори.

Серед нечисленних досліджень, в яких тією чи іншою мірою висвітлюються окремі аспекти обраної нами теми, слід згадати праці вчених Східноєвропейського дослідного інституту ім. В.К. Липинського (СЄДІ) Є. Зиблікевича, І. Коровицького та Р. Залуцького, а також монографію київського історика М. Палієнко «Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)» (К., 2008)³. На відміну від статей українських зарубіжних дослідників, головна увага яких прикута до архівної спадщини ідеолога і засновника консервативного напрямку національної суспільно-політичної думки В'ячеслава Липинського, вітчизняний науковець зосереджується на процесі заснування українських архівних колекцій за кордоном, а також характеризує загальний зміст цих зібрань та історію їх діяльності.

Метою нашого дослідження є аналіз документальних джерел з історії українського гетьманського руху, які зберігаються

в архівах та музеях, що були засновані українськими емігрантами у США.

Однією з найбільших українських збірок на теренах Північної Америки є колекція Української вільної академії наук у США (УВАН), яка знаходиться в Нью-Йорку. Її діяльність була започаткована українськими вченими у 1945 р. у Німеччині. Під загрозою політичного переслідування з боку радянської влади частина з них виїхала з України під час відступу німецьких військ, інші, передбачаючи репресії, — змушені були тікати з окупованої радянськими військами Чехословаччини. Так, 16 листопада 1945 р. а Аугсбурзі (Німеччина) була заснована УВАН, структурним підрозділом якої став архів-музей. Фундатори академії, серед яких були відомі фахівці археографи В. Міяковський, В. Дорошенко та ін., розглядали свою діяльність як органічне продовження роботи по збиранню та збереженню пам'яток української історії за кордоном⁴. Як відомо, саме це завдання ставили перед собою засновники Музею визвольної боротьби України у Празі (МВБУ), фонди якого були вивезені радянськими спецслужбами до СРСР. Символічно, що архів-музей ВУАН носить ім'я Дмитра Антоновича — визначного організатора архівно-музейної справи, ініціатора створення та директора МВБУ у Празі⁵.

Значний інтерес для фахівців з історії українського консервативного руху мають колекції гетьмана Павла Скоропадського (ф. 17), Союзу гетьманців-державників (ф. 111), в яких зберігаються різного роду відозви та програмові звернення, фотографії, в т. ч. з похорону гетьмана П. Скоропадського у 1945 р. Особливу увагу привертають документи, зібрані у фондах Н. Полонської-Василенко (ф. 340) та її чоловіка О. Моргуна (ф. 152), які у повоєнний час очолювали український гетьманський рух у Німеччині. В цих колекціях слід відзначити приватне та офіційне листування, записки, програмові звернення, обговорення та дискусії з приводу конституційних засад гетьманського руху тощо, в основному повоєнної доби. Значний інтерес викликають фотографії з приватної колекції Н. Полонської-Василенко, насамперед з родиною гетьманівни Єлизавети Пав-

лівни Скоропадської-Кужім, листування з провідними діячами гетьманського руху у США та Канаді. Надзвичайно цінним джерелом для вивчення консервативного табору української політичної еліти є мемуари Н. Полонської-Василенко. Серед них слід зокрема згадати спогади про Миколу Прокоповича Василенка — її другого чоловіка. Він був відомим українським вченим і громадсько-політичним діячем правого напрямку, належав до партії кадетів, яку репрезентував в урядах часів П. Скоропадського. В той час більшість українських діячів національно-демократичного табору сприймали прихід до влади гетьмана не інакше як реалізацію «проросійського проекту», який прагнули здійснити колишні «старорежимники», що прославилися в Україні «своєю обрусительською, антидемократичною діяльністю» і т. п. Натомість Н. Полонська-Василенко звертає увагу на те, що її чоловік — Микола Василенко та його однодумці прагнули використати ситуацію на користь молодій українській державі та притягнути до участі в кабінеті представників української національної демократії⁶.

Надзвичайно цінними є спомини Н. Полонської-Василенко «З молодих років В'ячеслава Липинського». Так, зокрема вона пише, що наприкінці 1890-х років він приєднався до так званого «гуртка Требінської», до якого належали «люди різного віку, різних політичних переконань, різних фахів, але об'єднані одним почуттям — любов'ю до України». У помешканні Марії Миколаївни Требінської збиралися відомі діячі українського громадського руху та науковці. Серед них Н. Полонська-Василенко наводить прізвища В. Щербини, С. Чикаленка, В. Науменка, подружжя Русових, В. Щербаківського, М. Василенка та В. Доманицького. За її словами, Микола Василенко значною мірою вплинув на політичні погляди В. Липинського⁷.

Підбірки розмаїтих документів і матеріалів, присвячених гетьманському рухові і його ідеологові — В. Липинському зберігаються також у фондах українських зарубіжних вчених Івана Коровицького (Ф. 318) та Василя Рудка (Ф. 159) в архіві УВАН. Обидва належали до Управи Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського і брали участь у підготовці його

видань. Крім того, філософ В. Рудко, відомий також під псевдонімом Р. Лісовий, був автором дуже цікавої і маловідомої у вітчизняній історіографії праці «Розлам в ОУН» (Новий Ульм, 1949), один з розділів якої був присвячений ідеологічній дискусії між Д. Донцовим і В. Липинським⁸.

Період створення та становлення українського гетьманського руху знайшов своє відображення в листуванні та щоденниках відомого українського громадського і культурного діяча, мецената Євгена Харламповича Чикаленка, які зберігаються у ф. 86 архіву УВАН.

Взимку 1919 р. Є. Чикаленко виїхав до української місії в Туреччині, де в цей час працював його син Петрусь. Але доїхати до Константинополя йому не судилося. Деякий час він змушений був чекати візових документів у Станіславі, потім на запрошення П. Шекерика поїхав у Жаб'є, а далі дорога привела його до Австрії, де розпочався еміграційний період діяча. В цей час Є. Чикаленко як і більшість безпосередніх учасників українського національно-визвольного руху переосмислює перебіг визвольних змагань та аналізує причини їх поразки. Він вважав, що українці виявилися неготовими до оптимального вирішення проблеми національного визволення у 1917–1919 рр., а їх розпорошеність, розбрат та неорганізованість мали для України фатальні наслідки. Найбільше він мав нарікань до української інтелігенції, яка «проявила за цей час багато всякого паскудства, анальфаетизму, що свідчить про її політичне дитинство». На його думку, вона ще не мала «ніяких устоїв, навіть моральних». «Я не раз кажу, що аж тоді збудується українська державність, коли повиростають діти отих наших соціалістів, які, будучи міністрами, понакрадали мільйони, і таким робом витворять свою буржуазію, якої у нас досі майже не було» — писав 21 січня 1920 р. Євген Харлампович у листі до В'ячеслава Липинського, з яким його ріднило не лише сусідство в Австрії, але й близькість політична⁹.

З В. Липинським пов'язаний і певний етап у зміні політичної орієнтації Євгена Чикаленка. Його германофільство зрештою вилилося у т. зв. концепцію «покликання варяга». Негатив-

но оцінюючи політичну діяльність М. Грушевського, С. Петлюри, В. Винниченка і П. Скоропадського, Є. Чикаленко звертає свою увагу на постать австрійського ерцгерцога Вільгельма Габсбурга, відомого в українському середовищі під псевдонімом В. Вишиваного. У 1918 р. він розглядався у певних політичних колах України як альтернатива гетьману. У листі до В. Липинського Є. Чикаленко, посилаючись на інформацію від свого сина Петра, який перебував в той час в окупованій більшовиками Україні, фіксує падіння популярності С. Петлюри і зростання інтересу до П. Скоропадського і В. Вишиваного¹⁰. Зять Є. Чикаленка О. Скоропис-Йолтуховський в одному з своїх листів, пише, що праві сили в еміграції шукають лідера, який міг би всіх об'єднати. «Ми балакали з Грековим, і з Вишиваним, і зі Скоропадським, — зауважує О. Скоропис Є. Чикаленку, — балакали не од нічого робити, а справді шукали творчих державних сил і перше місце на нашій трагічній безлюдді одвели ми Скоропадському. По чистій совісті, по глибокому переконанню, що це справді творча державна сила, абсолютно і наскрізь чесна людина...»¹¹.

Вибір П. Скоропадського як ймовірного кандидата на гетьманство був одним з важливих компонентів підготовки до утвердження української монархії, яку розпочали українські консервативні політики в період кризи, що переживала УНР наприкінці 1919 — початку 1920 рр. І в цьому процесі певне місце поряд із П. Скоропадським відводилося В. Вишиваному. Більше того, Є. Чикаленко зафіксував у своєму щоденнику, що УСХД спочатку висував на роль персоніфікатора монархічного руху саме В. Вишиваного¹².

Щоденникові записи та листування Є. Чикаленка з В. Габсбургом дають підстави стверджувати, що поява монархічних настроїв в середовищі українського політикуму не була винятковим явищем. Вона диктувалась об'єктивним характером повоєнної кризи суспільного розвитку всієї Європи і пошуками її альтернативного розв'язання. Політична активізація прихильників українського монархізму була викликана конкретними історичними обставинами і розвивалась у загальноєвропейсько-

му руслі. У повоєнній Європі спостерігалася загальна тенденція — знайти альтернативу ліберально-демократичній системі і радикальному соціалізму, нав'язуваного російськими більшовиками. Ця об'єктивна передумова пожвавлення монархізму досить чітко фіксується і Є. Чикаленком. «Діло в тім. — пише він, — народ в нових республіканських державах, як це я спостерігаю тут, в Австрії, страшенно незадоволений республіканським урядом і сумує за старою монархічною владою, кажучи, що тепер нема порядку, нема ладу, що все надзвичайно дорого, а хліба й за дорогу ціну часто зовсім не можна дістати»¹³.

Цю думку Є. Чикаленко розвинув у листі від 23 квітня 1921 р. до віденського часопису «Воля». Він публічно виголосив тезу, що врятувати Україну з хаосу і безладдя може лише монархія. Євген Харлампович стверджував, що «українським монархом не може бути ні Скоропадський, ні Петлюра, ні хтось інший свій, бо на своєму ми, зі своєї недисциплінованості, не об'єднаємося, не помиримося, а знову тільки якийсь Варяг, як в старовину; якийсь чужоземний королевич, що матиме за собою піддержку якоїсь держави, прийде зі своєю гвардією, привезе своїх, а не московських фахівців, чи спеців, і поведе політику понадклясову, понадпартійну і зорганізує державу з неграмотних хліборобів, як це зробили в наші часи чужоземні королевичі в Греції, Румунії, Болгарії»¹⁴. Цей «варяг» має бути перейнятий українською національною свідомістю, ставити самостійність України понад усе. На противагу, на його думку, прикрому досвіду П. Скоропадського, український монарх мав володіти і любити українську мову й уникати у своєму оточенні російських і польських діячів, з тим щоб не підпасти під їх вплив.

Зрештою зростання політичної ваги В. Габсбурга в українському еміграційному середовищі з часом усвідомлює і сам Є. Чикаленко. «Тепер, коли надії на укр[аїнську] державність майже розбилися у всіх, — занотовує він у своєму щоденнику 20 червня 1921 р., — деякі групи та окремі люде, ще сподіваються урятувати її дорогою монархії. Хлібороби-Державники голосно виставляють кандидатуру Скоропадського, а дрібні

хлібороби, що організувались в «У[країнській] Народ[ній] Партії», покищо не опубліковуючи, спинились на кандидатурі В. Вишиваного». «З певністю можна сказати, — підводить підсумок Є. Чикаленко, — що вся Галицька старшина, велика частина Української старшини та інтелігенції стоїть за Вишиваного, навіть, по словам А. М. Лівіцького, й Петлюра нічого не має проти нього, коли Установчі збори, чи Парламент, чи хто виберуть його на український трон, чи Гетьманство»¹⁵.

В. Габсбург звертається до Є. Чикаленка з пропозицією приєднатися до його політичної акції. У серпні 1921 р. їх контакти набувають цілком практичного політичного спрямування. Згідно записів у щоденнику Є. Чикаленка, ерцгерцог розповів, що німецькі чинники запропонували йому «військові сили, в числі не менше 30 тис. чоловік, які будуть і гвардією і інструкторами для української армії та потрібні для організації гроші». Після довгих обмірковувань В. Габсбург погодився стати на чолі «всієї акції і як голова організації «Вільного козацтва» заключив тайні договори з військовими та комерційними колами Німеччини, при участі Баварського і Пруського урядів і з мовчазною згодою «Всегерманського правительства»»¹⁶. Надзвичайно важливим аспектом цієї зустрічі була пропозиція Євгену Чикаленку з боку В. Габсбурга стати «головою цивільного, чи як він (В. Габсбург — *Авт.*) каже політичного відділу цієї організації, а він сам займеться спеціально військовою справою». Перед Є. Чикаленком ставилось завдання підібрати 10–12 членів генеральної ради «Вільного козацтва», яка мала готувати все для вступу України і фактично виконувати функції кабінету міністрів, який мали визнати німецький, угорський, іспанський, а можливо і англійський уряди єдиним урядом України.

Інформація, почута Є. Чикаленком, змінила його ставлення до В. Габсбурга, хоча він і не погодився одразу на пропозицію ерцгерцога. «Він і єсть той Варяг, про якого говориться в моїй статті, — занотував Є. Чикаленко у своєму щоденнику, — хоча я писавши її і не думав за нього, але тепер бачу, що є держава, що буде його підтримувати і військом і інструкторами і фінансами, то йому й треба братись за це, а я до того не зда-

тен, бо я тільки теоретик, можу накидати плян, але виконувати його не беруся»¹⁷. Таким чином Чикаленкова концепція «чужоземного королевича» для України знайшла зрештою свого конкретного персоніфікатора в особі Вільгельма Габсбурга.

Подальші записи у щоденнику свідчать, що Є. Чикаленко доклав чималих зусиль до того, щоб розширити коло учасників «акції» В. Габсбурга. Він намагався також залучити до співпраці С. Петлюру, від якого, на його думку, слід було не «вимагати офіційної голосної злуки з Вишиваним, а тільки таємної згоди». Є. Чикаленко сподівався, що в разі згоди Головного отамана на спільну акцію, це дасть їй більше шансів на успіх. «Ім'я його на Україні, принаймні на Лівобережжі, де він не був з поляками, дуже популярне, — наголошував Є. Чикаленко, — і коли там стане відомо, що Петлюра вже в купі з німецькою армією, на чолі з Вишиваним, то вся Україна підніметься проти большевиків і полегшить визволення від большевиків»¹⁸. Однак спроби налагодити контакти з С. Петлюрою через В. Короліва (Старого) виявилися безрезультатними.

Є. Чикаленко також не відкидав можливості досягнути порозуміння В. Габсбурга з гетьманцями, попри згадану вище заяву ерцгерцога про політичний розрив з ними. Певні перспективи, на його думку, відкривалися з укладанням шлюбу між ерцгерцогом і донькою П. Скоропадського — Єлизаветою. За його словами, «це приєдналоб до Вишиваного не тільки Скоропадського, а й його оточення, прихилилоб до нього і духовенство наше, яке до нього, як до хоч і греко, а все таки католика, ставитиметься вороже; крім того далеко ліпше мати «шепотуху коло уха» свідому українку, якою є, як кажуть, панна Лизавета, ніж якусь инчу жінку». Як згадує Є. Чикаленко, поки були шанси спільної політичної акції з гетьманцями, В. Липинський з свого боку докладав зусиль для укладання шлюбу між Є. Скоропадським і ерцгерцогом¹⁹.

Однак згодом Є. Чикаленко був змушений констатувати, що всі, до кого він звертався (у щоденнику названо прізвища Чижевського, В. Леонтовича, В. Короліва (Старого), К. Лоського, І. Токаржевського, Д. Дорошенка) поставилися негативно до

можливості співпраці з В. Габсбургом. Можна констатувати, що взаємне поборювання різних політичних угруповань української еміграції не послабилось з активізацією діяльності ерцгерцога. Навпаки, воно посилилось і фактично стало на перешкоді тим силам, які намагались спрямувати «акцію В. Вишиваного» у конструктивне русло. Обстановка інтриг, пліток, яку створювали ці сили навколо постаті В. Габсбурга негативно вплинула і на самого Є. Чикаленка, змусила його виступити в «Українському прапорі» та «Українській трибуні» із певним спростуванням. Його зміст наводиться у щоденнику Є. Чикаленка під 7 вересня 1921 р.: «В токому-то числі Вашого часопису безпідставно сказано, що я маю стати на чолі проєктованого п[аном] В. Вишиваним уряду. Я дійсно ідейно спочуваю концепції на чолі з п[аном] В[ишиваним], якого тепер вважаю за того Варяга, про якого писав в своїй статті «Де вихід», але практично не беру участі в тій акції, бо не вірю в її успіх доти, доки до неї не приєднається наш державний центр і взагалі всі державно-творчі елементи України»²⁰.

Спроба Є. Чикаленка об'єднати найбільш впливові політичні течії української еміграції під егідою Вільгельма Габсбург і спертися при цьому на підтримку німецьких консервативних сил, зазнавала невдачі. Зрештою і сам Є. Чикаленко у листі до В. Садовського зазначив, що у нього «відпала й остання охота бути в близькій контакт з В. Вишиваним». Пояснюючи свою позицію, Є. Чикаленко писав, що «успіх обох концепцій (консервативної, представленої В. Вишиваним, і республіканської, з Державним центром УНР. — *Авт.*) вважаю можливим тільки тоді, коли в них буде один дух, хоч і в різних тілах. Тепер я бачу, що того одного духа нема, а тому загубив віру і в обидва тіла». Попри все, Є. Чикаленко не відмовився остаточно від «акції» і домагався встановлення постійних контактів з С. Тимошенком і В. Прокоповичем — представниками Державного центру УНР у Тарнові з тим, щоб «не дати змоги розвинути ворожнечі між двома концепціями (консервативної і республіканської. — *Авт.*)»²¹.

У політичній діяльності В. Габсбурга, яка знайшла певну підтримку в різних колах української еміграції, зокрема, у виступі Є. Чикаленка, В. Липинський вбачав суттєву загрозу як ідеологічним, так і організаційним засадам новітнього гетьманського руху. Саме намаганнями зберегти провідне становище УСХД і зміцнити теоретичні підвалини гетьманського руху була продиктована поява праці В. Липинського «Покликання «варягів», чи організація хліборобів? Кілька уваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка: «Де вихід?» у друкованому органі УСХД «Хліборобська Україна» (1922/25 кн. 4–5). Він наголошував, що концепція «чужоземного королевича», «не зв'язаного ані з землею, ані з традицією, ані місцевим правлячим чи правившим Родом, ані з історичною спадковістю» не дасть Україні «тої сталої твердої і непохитної точки опори, без якої ані консерватизму, ані монархізму українського помислити властиво не можна». Крім того, справедливо зауважував В. Липинський «кандидатура власне цього Роду (Габсбургів. — *Авт.*) (посідаючого історичні традиції і права історичної спадковості тільки в Галичині) викликала би дуже небезпечну для України релігійну та політичну реакцію». Отже теорія Є. Чикаленка, на думку В. Липинського, на практиці відкривала простір для появи все нових і нових претендентів на владу в Україні. Відсутність традиції та історичної спадкоємності, а також пов'язаного з ними легітимізму робили такий монархізм, за висловом вченого, «звичайною диктатурою, звичайним законом і правом узурпатора удачника»²².

Слід сказати, що листування між Є. Чикаленком і В. Липинським — ідеологом українського монархізму, яке зберігається у фонді Є. Чикаленка в УВАН, дозволяє прослідкувати хід дискусії. Крім того, що В. Липинський палко вітав появу цієї публікації, для нього було надзвичайно важливим, що саме Є. Чикаленко своїм надзвичайно «великим авторитетом» в українському суспільстві, «своїм іменем» дав «надзвичайно сильну піддержку» монархічній ідеї, яка, на думку лідера гетьманського руху, «одна тільки може врятувати наш нещасний край». Він зауважує, що стаття дала йому можливість «знайти нашу укра-

їнську правду» і «самому побачити її». Тобто йшлося про вади головних засад українського руху і можливість вивести його на шлях ефективної боротьби за національно-державне самоутвердження. Тому В. Липинський вважав, що монархічна концепція, викладена в статті Є. Чикаленком і, «в котрій так безмірно багато цієї правди нашої сказано послужить наукою для грядучих поколінь українських». Він розглядав представлену на суд української громадськості концепцію як основу «для нашої власної праці», і засіб об'єднати українство «для того, щоб не тільки сказати, але й зробити це єдине правдиве, не «підбите брехнею», українське діло...»²³.

Персоніфікація Павла Скоропадського мала зрештою перекрити шлях усім іншим претендентам на монархічну владу, оскільки пов'язувалась з особою, легітимність якої визначалась його перебуванням на гетьманстві у 1918 р. У 1922 р. було визнано, що на чолі УСХД може стати лише гетьман Павло Скоропадський — «нащадок колишнього носителя верховної влади на Україні і покликаний хліборобськими групами до державної влади в 1918 р.». Значний корпус документів, які дозволяють прослідкувати всі етапи організації, становлення та діяльності вищого проводу гетьманського руху та гетьманських осередків зосереджений в архіві В'ячеслава Липинського. У цій архівній колекції окрім копій та чернеток його листів — оригінали праць видатного українського вченого, листи до нього, документи посольства України у Відні (1918–1920 рр.), багато документів, присвячених обраній нами темі. Це головна і найбільша збірка, в якій зберігаються різноманітні джерела з історії гетьманських організацій на теренах Західної Європи та американського континенту.

Як відомо, дореволюційний архів В. Липинського був знищений під час селянських розрух у березні 1918 р. в Русалівських Чагарах на Уманщині. Починаючи з 1918 р. він розпочав збирати свою нову архівну колекцію. В. Липинський з 27 жовтня 1919 р. вів реєстр усіх листів, які писав фактично щоденно. Їх кількість день подекуди сягала 12 листів на день. Так Р. Залуцький наводить підрахунки: у 1920 р. — 317 листів, 1925 р. —

839 (пік листування), у 1926 р. — 802 листи. до 13 червня 1931 р. — 165 листів²⁴. Крім того, в архіві зібрані листи від близько 250 адресатів, яким в той чи інший спосіб відповідав листовно В. Липинський. Надзвичайну цінність становлять його неопубліковані праці, щоденники, листування, записки, нотатки до спогадів, матеріали українського посольства у Відні.

Оригінальний архів В. Липинського як власність Галицької митрополії був перевезений до італійської столиці, де нині зберігається в архіві Української греко-католицької церкви у Римі.

На основі мікрофільму з цієї колекції було створено копійний архів, який став базою для дослідження наукової та політилогічної спадщини видатного українського історика — В. Липинського, а згодом мав перетворитися на центр вивчення української консервативної думки. Процес цей розпочався у 1962 р. і тривав більше року. Ініціатором його був редактор газети «Америка», згодом — перший президент ССДІ Є. Зиблікевич. Наприкінці Другої світової війни він тісно співпрацював з парохом церкви св. Варвари у Відні о. Мироном Горникевичем, який і втаємничив його у справу зберігання безцінної спадщини В. Липинського, а також зацікавив його особою видатного українського політичного діяча і вченого. Захоплення В. Липинським Є. Зиблікевич проніс через все своє подальше життя. В одній з своїх записок перший президент ССДІ згадував, що у 1918 р. особисто зустрічався з В. Липинським у Полтаві 1918 р. Можна лише здогадуватися за яких обставин звільнений з російського полону вояк легіону Українських січових стрільців Євген Зиблікевич потрапив у цей час на Полтавщину²⁵.

Слід згадати, що після завершення війни радянська влада прагнула повернути у СРСР всю архівну спадщину, яка, на її думку, належала громадянам Радянського Союзу, до яких приписувала й усіх вигнанців та емігрантів з Великої і Західної України. Тому у листуванні з о. Теофілом Горникевичем, а також апостольським візитатором українців у Західній Європі архієпископом греко-католицької церкви у Римі кир Іваном

Бучком Є. Зиблікевич навіть не згадував слова «архів» чи «колекція», а тим більше ім'я В. Липинського. Мова йшла про «майно», або «справу», які не конкретизувалися. Лише з листів, які передавалися безпосередньо в руки адресату можна довідатися про що конкретно йшла мова — а саме про копіювання архіву В. Липинського. У листі до о. Т. Горникевича від 28 жовтня 1961 р. Є. Зиблікевич пише, що почав планувати і обговорювати як конкретно це зробити з його братом — о. М. Горникевичем ще у 1947–1949 рр. У Відні на той час були більшовики і справа мікрофільмування була дуже коштовною, тому план важко піддавався до реалізації. «Ваш Покійний брат, який був з рамені Митрополита Андрея опікуном цього архіву Липинського стояв дуже близько до мене, — писав Є. Зиблікевич о. Т. Горникевичу. — Ми цілими днями говорили на теми зв'язані з архівом Липинського...». Тоді власне, за словами Є. Зиблікевича зародилася вперше думка зробити «великий збірник духовної спадщини В. Липинського»²⁶.

У листі до архієпископа І. Бучка від 20 листопада 1961 р., обґрунтовуючи необхідність копіювання архіву, Є. Зиблікевич наголошує не лише на «пекучій потребі тих архівів для Збірника», але й на відчутті «небезпеки для архіву». Він, зокрема, пише про недавню зустріч у «Войс оф Америка» у Вашингтоні із своїм знайомим професором Мовслі, колишнім директором бібліотеки Колумбійського університету, згодом радником американського посольства у Москві. Мовслі розповів Є. Зиблікевичу про розмову на дипломатичному прийомі у Москві з шефом департаменту культурних зв'язків із Заходом, який не приховував своєї обізнаності у тому, що «американці цікавляться живо... віденськими архівами». «Не забудьте, — наголошував радянський дипломат у розмові з Мовслі, — що там є архіви, що є власністю бувших громадян Росії, і всі вони належать до нас. Не думайте, що ми ними не цікавимось, коли залишили їх поки що у Відні та інших австрійських містах». Ці слова не могли не вплинути на українських діячів, які пожвавили свою діяльність по копіюванню та перенесенню українських колекцій до більш безпечних сховищ. Щодо архіву В. Липин-

ського, то існувала домовленість між братами Горникевичами, що у випадку небезпеки для колекції з боку радянських спецслужб вона буде розпакована і передана на зберігання до однієї з державних архівних чи бібліотечних установ Австрії як австрійська державна архівна збірка²⁷.

Протягом 1963 р. було замікрофільмовано 22 тис. сторінок рукописів та машинопису архіву В. Липинського, в тому числі і тисячі листів до нього та чернетки і варіанти, а також копії листів самого В'ячеслава Казимировича. Процес мікрофільмування був втаємничений. Гроші, які зібрав Є. Зиблікевич від різних спонсорів, як і самі мікрофільми передавалися через дипломатичні кола. Процес передачі був законспірований²⁸.

Архівну колекцію СЄДІ можна умовно поділити на чотири групи. До першої — відноситься копійний архів В. Липинського та його оригінальні листи і документи, зібрані Є. Зиблікевичем за час існування інституту. Другу складають рештки архіву родини Скоропадських, який на прохання гетьманівни О. Отт-Скоропадської був переданий до Центрального державного історичного архіву України у Києві (ЦДІАК). До третьої групи слід віднести документи інституту та колекцію Є. Зиблікевича, а до четвертої — приватні зібрання, які були передані на зберігання, а також придбані першим президентом Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського у Філадельфії.

Як відомо, у січні 1920 р. В. Липинський разом із своїми політичними однодумцями: Д. Дорошенком, М. Кочубеєм, А. Монтрезором, С. Шеметом, Л. Сідлецьким (Савою Крилачем), О. Скорописом-Йолтуховським та М. Тимофіївим створили у Відні Український союз хліборобів-державників (УСХД). У травні 1920 р. вийшло перше число журналу «Хліборобська Україна» — друкованого органу новоутвореної організації під редакцією В. Липинського, який видавався у Відні. Архівна колекція СЄДІ зберігає весь комплекс документів, пов'язаних із діяльністю УСХД та виданням «Хліборобської України». Слід зазначити, що серед передплатників цього видання були не лише українські діячі різних політичних спрямувань, але й численні наукові та культурні установи у цілому світі, у тому числі

в радянській Україні та РСФРР. Це пояснюється, насамперед, величезним інтересом до однієї з найгрунтовніших політологічно-соціологічних праць В. Липинського «Листи до братів-хліборобів», яка протягом 1920–1925 рр. частинами була видрукувана у цьому виданні. Серед передплатників були, зокрема, генерал-поручник Армії УНР О. Греків, ерцгерцог В. Габсбург, галицькі політичні діячі К. Левицький та Є. Петрушевич, один з лідерів російських правих В. Шульгин, колишні міністри Української Держави В. Зіньківський та І. Кістяківський, письменник В. Стефаник, вчені, культурні та громадські діячі П. Зайцев, Є. Чикаленко, О. Мишуга та ін., а також установи: Українське наукове товариство (Київ), Наукове товариство ім. Т. Шевченка (Львів), Українська Академія Наук у Києві, Російська Академія Наук у Петрограді, Рум'янцівський музей у Москві, університети Києва, Токіо, Москви, Харкова, Берліна, Варшави, Праги, національні академії Франції, Румунії, Італії та ін. країн, бібліотеки Ватикану, наукових центрів Баварії, Австрії тощо²⁹.

Слід зауважити, що в опублікованому у першому числі збірника «Хліборобські України» за 1920 р. концептуальне значення має комунікат УСХД, де вперше аналізуються причини підписання 14.11.1918 р. гетьманом П. Скоропадським акта про федеративний союз з Росією. У публікації наголошувалось, що акт був оголошений «під впливом розгрому Центральних Держав і завдяки настирливим змаганням представників Антанти». Акт ставив своєю метою будь-що зберегти реальні досягнення української державності в умовах, коли керівники Антанти намагались відновити «єдину неділиму» Росію. При цьому підкреслювалось, що цей документ «не мав реальної ваги, бо Росії не було». Там таки давалась оцінка діяльності кабінету С. Гербеля, який одержав характеристику в українських соціалістичних колах як «проросійський». «Гетьман дивився на кабінет Гербеля, як на кабінет тимчасовий, — зазначалось у комунікаті, — потрібний тільки до прибуття представників Антанти, Тому одночасно з утворенням того кабінету велися переговори з українськими групами про утворення українського кабінету, що мав приступити до виконання своїх службових обов'язків по при-

буттю представників держав Антанти». Таким чином був покладений початок кампанії реабілітації дій гетьмана П. Скоропадського і персоніфікації його особи як майбутнього монарха України. При тім було чітко зазначено, що «проголошення в свій час федеративного союзу з Росією не означало й не означає абдикації з ідеї суверенності Української Держави». Далі наголошувалось, що «вся праця проводилась Гетьманом, як у культурнім так і в економічнім напрямі самостійної України»³⁰. Листування В. Липинського, в якому мова йшла про видання у «Хліборобській Україні» уривків зі споминів гетьмана П. Скоропадського, засвідчує, що він особисто контролював зміст надрукованого у часопису.

В колекції В. Липинського зберігаються також копії оригіналів статуту і регламенту УСХД, «Листа Українського союзу хліборобів державників до старшин і козаків Української Армії», офіційні звернення гетьмана П. Скоропадського і Ради присяжних УСХД, всіх оригіналів праць В. Липинського (в т. ч. написаних під псевдонімом В. Правобережець) як то: «Гетьманство чи республіка», «Дорогім друзям», «Як гетьманець став демократом, республіканцем і членом упревілейованої національної меншості (З розмов емігрантів про діла на Україні)», «Замітки на полях демократичної преси», «Хам і Яфет» та ін. Крім того, Є. Зиблікевичем були зібрані усі твори В. Липинського, які були видані у дореволюційний час.

У розмаїтому творчому доробку В. Липинського важливе місце займає епістолярна спадщина. Переважна більшість листів вченого (близько трьох тисяч одиниць), зберігається в архівах Української греко-католицької церкви у Римі та копіях в архіві СЕДІ та після часткового опублікування ще чекає на подальше вивчення та видання. Обмежений тяжкою хворобою у подорожах та особистих контактах з гетьманським центром, провідними діячами руху у різних країнах Європи та Північної Америки, В. Липинський шляхом листування намагався сприяти організації та координації роботи гетьманських структур. У своїй епістолярії він не лише формулює основні принципи втілення своєї концепції, роз'яснює ідеологічні засади діяльності геть-

манських інститутів, але й конкретно розглядає проблеми функціонування організацій на місцях, їх фінансування, форми агітаційно-пропагандистської роботи, просвітницьку та пресову діяльність тощо. Один з перших дослідників епістолярної спадщини В. Липинського відомий український зарубіжний вчений І. Лисяк-Рудницький справедливо наголошував, що він «немов би керував за допомогою листів гетьманським рухом, живучи у відлюдненому австрійському містечку й маючи лише одного секретаря»³¹.

Найбільшу цінність в архіві СЄДІ складають оригінальні документи і фотографії В. Липинського, які зібрав Є. Зиблікевич. Серед них: фото учасників з'їзду УСХД (1923 р.); фото Є. Скоропадської з уривком з листа В. Липинського до гетьманівни (з архіву Н. Полонської-Василенко); 7 визитівок В. Липинського; фото із Закопаного (з архіву Б. Лепкого); 3 паспорти В. Липинського, фотографія В. Липинського 1918 р. з його автографом; ввірча грамота посла Української Держави у Відні, 1918 р. та ін.³² Оригінальні листи В. Липинського (48 листів і 23 листівки) до В. Залозецького; 2 листи до О. Назарука; 3 листи до В. Босого; 2 листи з копією звернення до А. Білопольського; 2 листи і 2 листівки до Б. Лепкого; 4 листи — до О. Жеребка; 4 листи і 1 листівка до Данила Скоропадського, 14 листів, одна записка і 15 листівок до П. Коваліва; 20 оригінальних листів, 1 листівка і 2 оригінальні копії листів до М. Кочубея; спільний лист (машинопис з підписами) В. Липинського та О. Скоропис-Йолтуховського, а також копія протоколу засідання Ради присяжних УСХД від 28.03.1930 р. з автографом В. Липинського та ін.³³

Як вже згадувалося, у 2005 р. на прохання гетьманівни О. Отт-Скоропадської з СЄДІ до ЦДІАКу було передано родинний архів Скоропадських. Незначна частина його, в тому числі деякі матеріали з історії гетьманського руху, продовжують зберігатися в колекції інституту. Серед цих документів насамперед слід виділити листи гетьмана П. Скоропадського та членів його родини, зокрема до В. Липинського, 1920–1931 рр. (з додатками — листами П. Скоропадського до генерала М. Капустянсько-

го, С. Шемета, Д. Дорошенка та ін.), копія замітки В. Липинського «До історії гетьманства», зроблена для Д. Дорошенка і П. Скоропадського, списки листів і листівок П. Скоропадського до різних адресатів, складені Є. Зиблікевичем та багато іншого.

Слід наголосити, що всі члени родини Скоропадських брали активну участь у громадському житті української еміграції на теренах Західної Європи. Дружина гетьмана — О. П. Скоропадська (уроджена — Дурново) організувала харитативні та допомогіві акції для українських біженців, військовополонених і студентської молоді. У цьому їй допомагали гетьманівни Марія та Єлизавета. Остання одночасно виконувала обов'язки секретаря при батькові. Слід зазначити, що гетьманські організації мали певний досвід участі в протестаційних акціях та допомогівих кампаніях. І якщо на початку своєї діяльності гетьманський провід прагнув надавати матеріальну допомогу біженцям, які продовжували приїздити до Німеччини, то вже у вересні 1933 р. їх увага була зосереджена на допомозі голодуючим в Україні. З цією метою було спеціально створено комісію, яка невдовзі перетворилася на українсько-німецький «Комітет допомоги голодуючим в Україні». Його очолила гетьманівна Єлизавета Скоропадська. Невдовзі В. Коростовець — головноуповноважений гетьмана П. Скоропадського у Великобританії, зініціював створення українсько-англійської комісії, діяльність якої підпорядковувалася комітету на чолі з Є. Скоропадською³⁴. Керівництво комітету свідомо обмежило свої функції виключно матеріальною допомогою голодуючим та проводило інформаційну роботу, намагаючись притягнути до цієї акції і не гетьманців. «Негайна матеріальна допомога голодуючим в УРСР можлива тільки при умові повного відокремлення допомогіві акції від всякої політичної акції», — зазначалось у заяві «Бюлетеня Гетьманської Управи»³⁵. За задумом проводу гетьманського руху аполітична добродійна акція крім «внутрішнього оздоровлення самих гетьманців» мала бути спрямована на «оздоровлення... відносин між політиками різних напрямків і між людьми різних соціальних положень»³⁶. Безпе-

речно, добродійні акції УСХД сприяли популяризації гетьманської ідеї, оскільки до них могли приєднатися представники інших партій і політичних сил, які переслідували ті ж самі цілі, як допомога біженцям та голодуючим в Україні. Окрім цього той факт, що ці добродійні організації очолювали жінки-представниці гетьманського роду, сприяв залученню жіноцтва до гетьманських організацій. В колекції Скоропадських архіву СЕДІ збереглася картотека з приватними адресами, на які надсилалася допомога від українсько-німецького «Комітету допомоги голодуючим в Україні». Деякі аспекти цієї проблеми висвітлюються і в документах, які зберігаються в особовій колекції В. Коростовця³⁷. Намагаючись не наражати на небезпеку близьких та родичів провідників УСХД, які залишились на території України, а також всіх, хто одержував допомогу через цю організацію, комітет надсилав кошти та продукти харчування через приватних осіб, ретельно утаємничуючи свою участь у цьому. 3 травня 1934 р. Є. Скоропадська у своєму листі до керівництва Львівського допомогового комітету заперечила необхідність надсилати до інших комітетів списки осіб, яким було надіслано допомогу, «бо чим менше розсилати такі списки тим краще з причини потрібної конспірації в справі висилки грошей», — зазначала вона у листі. Гетьманівна підкреслила, що «великої шкоди не буде, коли навіть хто і одержить допомогу від двох організацій, бо наша допомога така мала... при страшних умовах, в яких живуть наші земляки на Радянській Україні...»³⁸.

У 1925 р. Рада присяжних УСХД урочисто проголосила П. Скоропадського головою діничного монаршого роду³⁹. У зв'язку з цим великого значення набувала проблема виховання гетьманича Данила Скоропадського, як передбаченого спадкоємця на гетьманському престолі. У свій 60-річний ювілей (1933 р.) П. Скоропадський виголошує, що хоч і почуває «ще сили, енергію до боротьби» та все ж таки мусить подбати про те, щоб після нього був забезпечений провід гетьманського руху. «Після мене, — проголошує гетьман, — провід нашого Діла і всі права й обов'язки старшого в нашій Роді переходить на сина

мого Данила. Синові моєму Данилові заповідаю непохитно, до кінця життя, стояти на чолі Гетьманського Державного Діла, а всім Гетьманцям — вірно допомагати йому в цім»⁴⁰.

Цінним джерелом для вивчення історії українського консервативного руху у міжвоєнний період поряд із листуванням Данила Павловича Скоропадського є також листи Єлизавети Скоропадської до діячів гетьманського руху: В. Ємця, В. Сеґейди, В. Гришка та ін., вітання й присвяти гетьманській родині, які залишилися на зберіганні в архіві ССДІ⁴¹. Листування дає ґрунт для аналізу як гетьманського руху, так і української еміґрації в цілому на теренах Західної Європи у 1920-х рр., коли відбувалося становлення численних консервативних організацій. Воно дає можливість висвітлити не лише умови життя родини гетьмана П. Скоропадського, а також низку фактів, важливих для з'ясування долі близьких до гетьмана людей. В листах знаходимо чимало цінної інформації про гетьманців у країнах Європи, щодо яких досі відсутні необхідні джерела. Так, з'ясовується, що гетьманські осередки досить активно діяли в Судетах, у Франції, на теренах Чехословаччини. Проте, основна інформація, яку містить листування, стосується гетьманського руху на теренах Німеччини, де в той час розміщувався його центр.

Антипольські настрої у галицькому суспільстві, зневіра у можливості державного центру Є. Петрушевича здійснити реальні кроки до відновлення самостійної України, скептичне ставлення до унерівського руху багатьох галицьких політиків, а також усвідомлення на цьому тлі позитивного досвіду державотворення за доби гетьманату П. Скоропадського пошвали розвиток прогетьманських настроїв у Галичині. Основними осередками діяльності гетьманських організацій на галицьких землях стають Львів та Перемишль. Формування гетьманської групи у Галичині, яка дістала назву Організації галицької гетьмансько-монархічної інтелігенції, розпочалося у 1926 р. До її складу входили переважно українські вчені, творча інтелігенція, представники дрібної шляхти. Статут і регламент за зразком програмових документів УСХД склав відомий україн-

ський історик мистецтва, один з близьких приятелів В. Липинського — Володимир Залозецький⁴². Його архів у 1970-х рр. був придбаний Є. Зиблікевичем і нині зберігається у колекції СЕДІ. Листування вченого та інші документи дають можливість прослідкувати рівень зацікавлення гетьманським рухом на теренах Польщі загалом і Західної України зокрема.

Як відомо, найбільш потужними гетьманські організації були у Північній Америці, на теренах США і Канади, чисельність членів в яких сягала 25 тисяч. Вони були добре організовані і мали солідне фінансування. Головним джерелом для вивчення історії січових організацій є колекція Володимира Босого — головного обозного Січової організації Канади, редактора часописів «Пробій», «Канадійський Українець», «Український робітник». Архів В. Босого, який зберігається в СЕДІ, дає можливість дослідити різні етапи розвитку гетьманського руху. Листування, преса, фотографії, чернетки рукописів тощо складають один з найбільших особових фондів Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського у Філадельфії.

Листування діячів гетьманського руху, широко представлене в особових фондах А. Білопольського, В. Євтимовича, В. Емця, В. Коростовця, М. Кочубея, А. Кущинського, В. Лотоцького, Л. Цегельського та ін. є надзвичайно цінним свідченням обставин, в яких відбувалася їх діяльність. Вони дають можливість досліднику більш детально висвітлити проблему, розкривають подробиці важливих суспільних процесів, проливають світло на маловідомі сторінки громадсько-політичного життя, дають багату інформацію про тих чи інших діячів тощо. На основі приватного листування можна прослідкувати взаємини гетьманців з іншими політичними течіями української еміграції, зокрема про поступову втрату унерівським напрямком своїх прихильників серед українців у Празі, натомість усе більше зацікавлення гетьманською ідеологією.

Поряд з цим такі документи, як оригінал польових книжок полковника О. Шаповала 1918–1919р., які зберігаються в особовому фонді Олександра Шаповала; спогади «З часів Української революції» О. Андрієвського, які придбав в свій час Є. Зиб-

лікевич, дозволяють розширити наше уявлення про добу національно-визвольних змагань в Україні, по-новому подивитися на представників консервативного табору української політичної еліти.

Значний інтерес представляє колекція Романа Залуцького у фондах Українського національного музею у Чикаго. І хоча вона до певної міри дублює копійні матеріали архіву СЄДІ, проте комплексно відображає процес підготовки до друку епістолярної спадщини В. Липинського, розшифровку якої за дорученням редакційної колегії інституту провадив цей вчений. В зібранні поряд із машинописними варіантами набору листів збереглися і ксерокопії оригінальних листів, які були зроблені з кадрів мікрофільму з архіву В. Липинського, замовленого у 1962 р. першим президентом СЄДІ Є. Зиблікевичем. Водночас серед матеріалів цієї колекції збереглися і варіанти машинописної копії споминів В. Липинського, списки його праць та копії щоденників. Під час підготовки до друку 1-го тому «Листування» В'ячеслава Липинського Р. Залуцький написав текст передмови, яка увійшла до видання. В колекції збереглися також інші варіанти тексту передмови, в тому числі про роль В'ячеслава Липинського в організації українського гетьманського руху. Безпосередньо теми нашого дослідження стосується як листування між В. Липинським і гетьманом П. Скоропадським, так і листи ідеолога українського консерватизму до інших чільних діячів українського гетьманського руху: М. Кочубея, Й. Мельника, А. Монтрезора, Л. Сідлецького (Сави Крилача), О. Скоропис-Йолтуховського, С. Шемета і 4 оригінальні листівки В'ячеслава Липинського до В. Босого.

В Українському національному музеї в Чикаго зберігається чимало цікавих документів про різні політичні табори української еміграції, в тому числі і консервативний, гетьманський рух. Серед них періодичні видання: газети та журнали, в яких висвітлювалося життя місцевих гетьманських Січей. Слід згадати, що у 1924 р. з Нью-Йорку до Чикаго було перенесено видання двотижневика українських січових організацій в Америці «Січові вісті» (Нью-Йорку, 1918–1923), яке прибрало нову назву

«Січ». Редакцію очолив відомий галицький політичний діяч, талановитий журналіст і письменник Осип Назарук, який у 1922 р. приєднався до табору українських консерваторів. Його діяльність у США, де він зумів надати гетьманському руху потужного політичного звучання в пресі, активно сприяв набуттю ним масовості.

В колекції музею збереглися документальні свідчення про політичні настрої української еміграції в різних країнах. Особливу увагу привертає лист Миколи Кравченка до Миколи Кочубея про ідейне розмежування серед українців в Югославії⁴³. Автор звертається з проханням до гетьмана П. Скоропадського, з яким його родина ще у дореволюційний час мала дружні сусідські стосунки, про активізацію гетьманського осередку в цій країні. Водночас він характеризує настрої, виділяючи три групи українських емігрантів. Першу він називає «хліборобами «русинами-українцями»», кількість яких сягає близько 100 тис. чоловік. За словами М. Кравченка, вони стихійно пов'язані з Україною і при певній агітаційній роботі можуть бути об'єднані в «українську одиницю, котра дала б моральну, а може і матеріальну допомогу українському руху, до чого вони мають досить ясні тенденції...». До другої групи він відносить біженців з Великої України, близько 20 тис. осіб, які виїхали разом білою еміграцією під час евакуації Криму. На думку дописувача, цей табір українців дуже зацікавлений у гетьманській ідеї. Особливо їх приваблює класократичний принцип побудови майбутньої української держави та «відсутність в ній партійної боротьби, яка всім уже давно прискучила». До третьої групи М. Кравченко відносить галицьку еміграцію, яка тримається осторонь. Цікаво, що О. Назарук, який уважно переглянув цей лист і зробив свої позначки, відзначив слушність ідей автора щодо побудови гетьманських осередків за принципом формування Центральної управи УСХД⁴⁴.

Таким чином можна зробити висновок, що документальні джерела і матеріали, зібрані в архівних колекціях українських установ в Америці дозволяють провести детальне вивчення історії українських монархічних організацій за кордоном,

конкретизувати їх діяльність. Крім того, вони дають можливість прослідкувати зв'язки окремих діячів, мережу періодичних видань гетьманських установ, коло прихильників тощо. Тим самим ці документи суттєво доповнюють джерельну основу дослідження діяльності як окремих діячів українського монархічного руху, так і гетьманських осередків у низці країн Європи та Америки.

---

¹ Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. — Т. 1. — К. — Філадельфія, 2003. — С. 415–416.

² Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. — К. — Філадельфія, 1995. — С. 88.

³ Eugene Zyblikewycz. The Odyssey of V. Lypyns'kyj's Archives // The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj // Harvard Ukrainian Studies. — 1985. — Vol. IX, № 3/4. — P. 129–133; Iwan Korowytzky The Archives of V. Lypyns'kyj // Op. cit. — P. 134–139; Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського у західних архівах (біографічний нарис) // Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: — Архів. — Т. 1. — С. 33–81; Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). — К., 2008.

⁴ Палієнко М. Вказ. праця. — С. 409.

⁵ Міяковський В. Дмитро Антонович. — Вінніпег, 1967. — С. 35.

⁶ Архів ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук у США (далі — Архів УВАН). — Ф. 340. — Спомини.

⁷ Там само.

⁸ Докладніше див.: Лісовий Р. Розлам в ОУН. — Новий Ульм, 1949. — С. 73–112.

⁹ Листи Євгена Чикаленка до В'ячеслава Липинського (1918–1929 рр.) // Науковий збірник Української вільної академії наук у США. — Вип. IV. — Нью-Йорк, 1999. — С. 267.

¹⁰ Там само. — С. 275.

¹¹ Архів УВАН. — Ф. 86. — Листування.

¹² Там само. — Щоденник.

¹³ Там само.

- ¹⁴ Воля (Відень). — 1921. — 23 квітня.
- ¹⁵ Архів УВАН. — Ф. 86. — Щоденник.
- ¹⁶ Там само. — Листування.
- ¹⁷ Там само. — Щоденник.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само.
- ²² *Липинський В.* Покликання «варягів», чи організація хліборобів? — Нью-Йорк, 1954. — С. 32.
- ²³ Архів УВАН. — Ф. 86. — Листування.
- ²⁴ *Залуцький Р.* Листування Вячеслава Липинського у західних архівах. — С. 45.
- ²⁵ Архів Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського (далі — Архів СЄДІ). — III-2-1.
- ²⁶ Там само. — III-2-8.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Там само. — III-2-1.
- ²⁹ Там само. — I-3-11.
- ³⁰ Хліборобська Україна (Відень). — 1920. — Зб. 1. — С. 115.
- ³¹ *Лисяк-Рудницький І.* Вячеслав Липинський: державний діяч, історик та політичний мислитель // Історичні есе: У 2-х т. — К., 1994. — Т. 2. — С. 153.
- ³² Архів СЄДІ. — I-1-2, 3.
- ³³ Там само. — I-4-7.
- ³⁴ Бюлетень Гетьманської Управи. — 1933. — Жовтень. — Ч. 18. — С. 4.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Архів СЄДІ. — II-3-2.
- ³⁷ Там само. — IV-12-2.
- ³⁸ Там само. — II-3-2.
- ³⁹ Комунікат Центральної Управи Українського Союзу Хліборобів-Державників від 16.06.1925 (листівка).

⁴⁰ Архів СЄДІ. — II-4-2.

⁴¹ Там само. — II-3-1, 2, 3.

⁴² Там само. — IV-9-1.

⁴³ Український національний музей в Чикаго. — Поличка 30. —
Течка 12: Гетьманський рух.

⁴⁴ Там само.